

Prens Sabahaddin Yolunda Bir Türk Milliyetçisi: Tahsin Demiray ve Çok Partili Siyasî Hayata Geçiş Süreci İçinde Ziya Gökalp Eleştirisi*

H. Aliyar Demirci

Doç. Dr. | Pamukkale Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

liberal düşünce, Yıl 18, Sayı 71, Yaz 2013, s. 187 - 201

1. Tahsin Demiray'ın Hayatı (1903-1971)

Tahsin Demiray, öğretmen, yazar, fikir adamı, cemiyetçi, yayıncı, siyasetçi¹. Milliyetçi politik gelenek içinde farklı bir figür. Fikir hayatımızda 1940'ların ikinci yarısından başlayıp 1960'lara uzanacak şekilde yer alan bir şahsiyet. Cumhuriyet döneminde Türk milliyetçisi kesim içinde Prens Sabahaddin/Le Play ekolünün görüşlerini² benimsemiş istisnâî bir isim.³

İlk gençlik yıllarında Birinci Dünya Savaşı'nda kurulmuş yarı izci, yarı askerî bir gençlik teşkilatı içinde yer alır⁴. Kadıköy Mekteb-i Sultanîsi mezunudur. Sultanî yıllarındaki arkadaş çevresinde Nihal Atsız'ın ismi dikkat çeker⁵.

* 6-7 Aralık 2012'de Denizli'de Pamukkale Üniversitesi'nin 20., Türk Ocakları'nın 100. Kuruluş Yılı Anısına düzenlenmiş Türk Tefekkür Dünyası Bilgi Şöleni'nde "Prens Sabahaddin Ekolünden Bir Milliyetçinin (Tahsin Demiray) Ziya Gökalp ve Tek Parti Rejimi Eleştirileri" başlığıyla verilen tebliğin geliştirilmiş halidir.

1 Tahsin Demiray hakkında ilk eser Ertürk, 1989.

2 Le Play-Prens Sabahaddin ilişkisi hakkında bkz. Özavcı, ,2007.

3 Kaçmazoğlu, 2002: 142.

4 Tahsin Demiray, 1970: s. 38. Bu dönem etkili olan gençlik teşkilatlarının bazıları hakkında yapılan çalışmalar bkz. Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet Döneminde Paramiliter Gençlik Örgütleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, 531-536; Sabri Yetkin, "İttihat ve Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri, Osmanlı Genç Dernekleri ve Bunların Yayın Organlarındaki Milliyetçi Söylemleri", *Tarih ve Milliyetçilik, Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi I. Ulusal Tarih Kongresi*, 420-428.

5 Nihal Atsız, 1997: 33-36.

Meşrutiyet yıllarında Prens Sabahaddin'in yanında yer alan Ahmet Bedevi Kuran da (1886-1966) bu çevre içinde zikredilmiştir.⁶

Gençlik yıllarında Kuva-yı Milliye'ye katılır, büyük zafere kadar da çalışır⁷. Tek parti rejiminin hayli otoriterleştiği dönemin arifesinde İstanbul Muallimler Birliği yönetiminde görev alır, umumî kâtipliğini yapar (1931)⁸. Toplumsal hayatta varlık gösteren etkili teşkilatlı politik güçleri tasfiye süreci içinde bu kuruluş da kapatılır. 1931'de baskıyla Türk Ocakları'nın kapatılıp mal varlığının Halkevlerine devredilmesiyle başlayan 10 Mayıs 1935'te Türk Kadınlar Birliği'nin kapatılmasına kadar uzanan bu süreç⁹ Halk Fırkası Kâtib-i Umumîsi Recep Peker'in hayli güçlendiği bir döneme denk düşer. Peker, İstanbul Muallimler Birliği'ni Halkevlerine katılmaya davet eder, Birlik bu çağrıya uymayınca Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılır (1934?/1935?)¹⁰. Demiray bu kapatılmayı "fertten doğan demokratik teşekküllerin sonuncusunun diktatoryanın yolu üzerinden kaldırılması" sözleriyle eleştirir¹¹. İstanbul Muallimler Birliği tekrar açıldığında (açılış: 18 Ocak 1947)¹² bir dönem aktif mensubudur¹³. Yayıncılık hayatını sahibi olduğu Türkiye Yayınevi üzerinden yürütmüştür, periyodik yayınların yanı sıra tercüme romanlar, halka hitap edecek umumî eserler ya da öğrencilere yönelik kitaplar basmıştır. Nihal Atsız'ın¹⁴, Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun romanlarını, İsmail Hâmi Danişmend'in İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi (1947), Kâzım Karabekir'in İstiklal

6 Ertürk, 1989: 109. Ahmet Bedevî Kuran'ın Prens Sabahaddin'le ilişkisi için Ali Birinci'nin şu makalesine bakılabilir: [bkz.http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s12/birinci.pdf](http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s12/birinci.pdf).

7 Demiray, 1970: 38; Demiray, 1956: 7.

8 Demiray, 1955: 4. İstanbul Muallimler Birliği içinde merkez şube adıyla bir birim kurulmuştur (19 Ocak 1931). Merkez şubesi başkanı Ethem Menemencioğlu, Mehmet Ali Şevki Bey haznedarı, Hilmi Ziya ve Tahsin Demiray kâtibidir (Tahsin Demiray, 1958: 31).

9 Koçak, 2002: 155.

10 İstanbul Muallimler Birliği'nin kapanmasının bir müdahaleye dayandığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kapanma tarihi ve kapanma biçimi hakkında farklı bilgiler mevcuttur. Demiray, Bakanlar Kurulu kararıyla Birliğin 1934'te kapatıldığını belirtmiştir. (Demiray, 1958: 31). Eğitim tarihçisi Yahya Akyüz de Demiray'ın kendisine gönderdiği bir mektuba istinaden Birliğin Milli Türk Talebe Birliği ile birlikte Bakanlar Kurulu kararıyla 1935'de kapatıldığını belirtmiştir (Akyüz, 1978: 251), bir araştırmacı Bakanlar Kurulu kayıtlarında buna dair bir bilgiye rastlanmadığını kaydeder (Filiz, 2005: 55 dipnot. 49). Halkevleri dergisi Ülkü'de İstanbul Muallimler Birliği'nin ve Üsküdar Muallimler Birliği'nin kendilerini fesh ederek katılımı hakkında bkz. (Ülkü, Şubat 1936 no. 36, s.462-463 akt. Şimşek, 2002: 11). Muallimler Birliği'nin tümünün kapanma tarihi olarak Hakkı Uyar da herhangi bir atıf olmaksızın 1935 senesini vermiştir. Kapanma sebebi olarak rejimin öğretmenlerin okul dışı faaliyetlerini Halkevleri'ne kanalizetme kararını gösterir (Uyar, 2007: 60).

11 Demiray, 1956: 44.

12 *Cumhuriyet Ansiklopedisi* 1941-1960, C. 2, s. 124.

13 Muallimler Birliği tekrar açıldığı dönemde Prens Sabahaddin için sosyolog Ziyaeddin Fahri, Hilmi Ziya, Nezahet Nurettin Ege, Tarık Zafer Tunaya Cahit Tanyol'un katılımıyla bir İstanbul'da Marmara lokalinde bir program yapılmıştır (30 Haziran 1950) (Demiray, 1956: 24-25). Ayrıca üç sene sonra Nezahat Nurettin Ege'nin Prens Sabahaddin hakkında bir konferans vereceğinin duyurusu için (bkz. *Milliyet*, 04.04.1953, s.2). Tahsin Demiray, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Muallimler Birliği içinde Sabahaddin ekolünün takipçilerinin olduğuna dikkat çeken tesbitleriyle Muallimler Birliğini ilgi çekici bir araştırma konusu haline getirmektedir.

14 Eser Tutel, "Mektep Gibi Bir Yayıncılık Müessesesi: Türkiye Yayınevi", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 164, C. 28, 1997'den akt. <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-164512>. Milli Kütüphane kayıtlarına göre *Bozkurtlar Diriliyor*'un (1949), *Bozkurtların Ölümü*'nün (1957), (1958) basımları Türkiye Yayınevi tarafından yapılmıştır.

Harbimiz (1960) gibi önemli eserlerini yayımlamıştır, hatta bu kitabı basması dolayısıyla aleyhinde dava da açılmıştır¹⁵.

Çok partili siyasî hayata geçtikten sonra politikayla aktif bir şekilde ilgilenen Demiray'ın, her ne kadar Demokrat Parti'ye (DP) yakınlık gösterdiği kaydedildiyse de¹⁶ 1946-1950 arası yazılarında bu partiye açık bir desteği görülmez, 1952'de ise Türkiye Köylü Partisi'nin kurucuları arasında yer alır, bu partinin genel başkanı Prof. Dr. Remzi Oğuz Arık'ın vefatı (1954) üzerine de genel başkanlığa seçilir, parti siyasî hayatta halkın teveccühüne mazhar olamaz ve daha sonra Cumhuriyetçi Millet Partisi'yle birleşir¹⁷, Demiray bu birleşme sonrası Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) saflarında siyaset yapmayı sürdürmüştür. 1961 sonrasında ise bu sefer Adalet Partisi (AP) kurucuları arasında yer alır. AP'den İstanbul milletvekili olarak seçilir, kendisi aynı zamanda partinin genel idare kurulu üyesidir¹⁸.

Tahsin Demiray, Türk siyasal hayatında parti faaliyetlerinin bilime, araştırmaya dayalı bir boyutunun olmasını savunur. Türkiye Köylü Partisi'nin genel başkanlığını yaptığı yıllarda bu tesbitini aksettiren konferansları dikkat çeker¹⁹. Mensubu olduğu sosyoloji ekolü Science Sociale (İlm-i İçtima) ona göre politik hayatımızda iki partiyi etkilemiştir. Biri Cumhuriyet öncesinde Ahrar Fırkası diğeri 19 Mayıs 1952'de kurulan Türkiye Köylü Partisi'dir²⁰. 1962'de AP'nin kendi parti ileri gelenlerini tanıttığı bir çalışmada siyasî partilerin yayın faaliyetinde bulunması lüzumunu vurgulayan bir parti mensubu olarak takdim edilmiştir²¹. Kendisi Türk Ocağı gibi kuruluşlarda konferans vererek sosyal hayat içinde yer almıştır²². Lise arkadaşı Nihal Atsız (1905-1975) Demiray'ın vefatı dolayısıyla kaleme aldığı yazısında, ne Demiray'ın ne de kendisinin hayatta arzu ettikleri noktaya ulaşamadıklarını ve ıslah etmenin mümkün olmadığı dünyayı ıslaha kalkıştıklarını ve hayal kırıklığı yaşadıklarını kaydeder²³.

Demiray gündelik politikanın içinde olmasına rağmen bir sosyoloji ekolüne mensubiyetiyle de tanınır, bu ekolün kurucusu (Le Play) hakkında Türk

15 Bu kitabın yayımlanması dolayısıyla yaşadığı meseleler hakkındaki iddianame ve savunma metinleri için bkz. Tahsin Demiray, *İstiklal Harbimizin Müdafası*, Ankara, 1969.

16 Kaçmazoğlu, 2002: 142.

17 Kaynar vd., 2007: 97-98.

18 Ertürk, 1989: 127; Korkut vd., 1962: 57-58.

19 Bkz. Demiray, 1955. Bu risalede kapak notu olarak "Türkiye Köylü Partisi'nin 1955'de toplanacak olan ilk istişarî Konferansı'na sunulmak üzere sahası son derece geniş olan, bu mevzi üzerinde yapılması gereken araştırmaların metod ve planına işaret çizgileri ve ilk basit fihrist mahiyetinde kaleme alınmıştır." bilgisi yer almıştır

20 Demiray, 1955a: s. 33

21 Korkut vd. 1962: 58.

22 *Buhranlarımızın Temel Sebepleri* başlıklı daha sonra yayımlanmış konferansı 4 Nisan 1970'de MTTB konferans salonunda, Adana'da 23 Nisan'da Adana Türk Ocağı adına 25 Nisan'da da Yüksek İslam Enstitüsü öğrencilerine vermiştir (Demiray, 1970 kapak yazısı).

23 Atsız, 1997: 35.

Sosyoloji Cemiyeti²⁴ tarafından düzenlenen anma toplantısına (1958) konuşmacı olarak iştirak etmiştir²⁵. 950'lerde sosyolojinin ilgi duyulan alt alanları arasında köy sosyolojisi de yer alır. Demiray'ın ismi burada da geçer²⁶. Demiray'ın siyasetçi kimliği yanı sıra bu ekolle ilişkisi bilim-politika etkileşimi açısından ender rastlanılacak bir durumdur. Bir dönem mensubu olduğu *Muallimler Birliği* de bu sosyoloji ekolünde yayınlara yer vermiş²⁷, faaliyetlerde bulunmuştur²⁸. Kapatıldıktan sonra çok partili siyasal hayat döneminde tekrar açılan İstanbul Muallimler Birliği bu son devresindeki faaliyetlerin birbirine zıt ekolleri kapsadığı sadece Prens Sabahaddin ve ona tesir eden çevrelerle sınırlı kalmadığı söylenebilir²⁹.

Tahsin Demiray, yönetiminde yer aldığı Muallimler Birliği'nin Atatürk döneminde kapatılması öncesinde bile Le Play ekolüne ve açıkça olmasa da Prens Sabahaddin'e ilgi duyduğu söylenebilir. Demiray kendi şahsı için daha sonraki dönemlerde "Le Play müntesibi" ifadesini kullanmıştır³⁰. Tek parti rejiminin otoriterleştiği dönemden itibaren bu ekolün siyasî düşünceleri itibarıyla kamuya açılmadığı ve alenileşmesinin çok sınırlı kaldığı düşünülmelidir³¹. 1946 sonrası oluşan kısmî serbestlik ortamında fikir hürriyetinin de nispeten genişlemesi Prens Sabahaddin'in vefatı üzerine (1948) hâtırasının ve fikirlerinin canlandırılmasına vesile olur. Hilmi Ziya Ülken'in yönettiği *Sosyoloji* dergisi bir sayısında ona özel ağırlık vermiştir³². Tahsin Demiray Le Play yanında onun Türkiye'deki takipçilerine büyük kıymet vermiş, bu çerçevede başta Prens Sabahaddin olmak üzere bu simalara takdirle yaklaşmış, hatta Sabahaddin'in vefatı üzerine kendi dergisinde onun için "son 50 yılda Türkiye'nin üç devri üstünden bakan büyük Türk mütefekkeri" vurgusunun yer aldığı övgü dolu bir makale kaleme almıştır³³.

Demiray, Prens Sabahaddin'le fikrî ilişkisi yanı sıra "heyecanlı bir Türkçü"dür³⁴. Milliyetçiliği hakkında olmasa da Nihal Atsız'ın Demiray'ın

24 Bazı üyeler Cemiyetin ilk ve tek kongresinde (22-25 Temmuz 1950) Muallimler Birliğine katılmasını teklif etmiştir (Çelebi, 2008: 684).

25 Bkz. Demiray, 1958 içinde.

26 Sosyoloji tarihimizde 1950-1960 arasında sosyoloji disipliniyle politika arasında ilişki kuran Cahit Tanyol, Hilmi Ziya Ülken, Oğuz Arı, Nurettin Şazi Kösemihal, Turhan Yörükhan, Cavit Orhan Tütengil, Tahir Çağatay gibi simalar yanında Demiray'ın da ismi geçer (Kaçmazoğlu, 2002: 116-117).

27 Buna bir örnek: Mehmet Ali Şevki, *Memleketi Tanıma Yolu 1, Monografik Tetkiklere Doğru*, İstanbul Muallimler Birliği, 1931.

28 Muallimler Birliğinin ikinci devresinde Nezahat Nurettin Ege'nin Prens Sabahaddin hakkında bir konferans vereceğinin duyurusu için bkz. *Milliyet*, 4.4.1953, s. 2.

29 Muallimler Birliği 1951'de Ziya Gökalp için de bir toplantı düzenlemiştir. Katılımcılar Mümtaz Turhan, M. Tekinalp, Prof. Fındıkoğlu, Ali Nüzhet Gökse'dir (*Milliyet*, 25.03.1951, s. 2).

30 Ertürk, 1989: 110.

31 Mülkiye Mektebi'nin İstanbul döneminde Mektep'in yayın organı *Mülkiye Mecmuası*'nda bu ekolün metodolojisine dair Mehmet Ali Şevki tarafından makaleler kaleme alınmıştır (Demiray, 1958: 32; Güven, 2010: 315).

32 Kayalı, 2001: 60. Söz konusu sayının künyesi: *Sosyoloji Dergisi*, sayı: 4-5, 1947-1949, 145-259.

33 Demiray, 1956: 21-23.

34 Okay, 2002: 319.

hâtırasına atfen vefatı dolayısıyla bir makale kaleme alma ihtiyacı hissetmesi dikkat çekicidir. Demiray'ın dünyası Türk milliyetçiliği müşterek paydasında Atsız'la buluşsa da, hem onunla hem de akranı olduğu pek çok milliyetçi politikacı ve yazarla mensubu olduğu sosyoloji ekolü dolayısıyla farklılaşır. Sabahaddin politik tercihleri, benimsediği yönetim modeli dolayısıyla Cumhuriyet öncesinde Türk milliyetçisi çevrelerde antipatiyle karşılanmıştır. Bu yönüyle Demiray'ı istisnaî bir yere oturtmak uygun olur. Bununla birlikte mensubu olduğu bu ekole özel, yeni bir katkıda bulunduğunu söylemek güçtür, şahsen böyle bir iddiası da yoktur.

Nihal Atsız Demiray'ın kendisini aşırı asker taraftarı olmakla tenkit ettiğini belirtmeden geçmemiş³⁵, koyu bir Halk Partisi karşıtı olduğunu da vurgulamıştır³⁶.

Bu makalenin konusunu Demiray'ın Türkiye'de Atatürk ve İnönü dönemlerinde rejimin kamu felsefesinin oluşmasında tesiri olduğunu düşündüğü Ziya Gökalp'in etkileri³⁷, bununla ilişkili olarak yazarın Halk Partisi karşıtlığı ve bu karşıtlığı temellendirdiği politik/sosyolojik çerçeve oluşturacaktır. Çalışmada kendisinin ağırlıklı olarak 1948-1953 arasında kaleme aldığı makaleleri esas alınacaktır.

2. Tahsin Demiray'ın Ziya Gökalp Eleştirisi: Antidemokrat Ziya Gökalp'in Terki

Tahsin Demiray 1949'da kaleme aldığı bir yazıda 1946 sonrası demokrasiye geçiş sürecinin aktörlerinin 1908-1918 arası devrede siyasetin içinde etkili olan kişiler olduğu düşüncesindedir. Ona göre ülkenin o gün içinde bulunduğu içtimaî ve iktisadî takatsizliğinin sebebi de budur³⁸. Bu kişiler yakın geçmişin “eski komitecileri, besacılar”dır³⁹. Fikir dünyaları Ziya Gökalp etkisiyle şekillenmiştir. Kendi tabiriyle “Ziya Gökalp'in müritleri”dir. Daha açık bir ifadeyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik yıllarından beri Cumhuriyet dönemini de içine alacak şekilde “tefekürümüze, içtimaî meselelerimize, siyasî tatbiklere” bu kişiler hâkimdirler⁴⁰.

1948'de Prens Sabahaddin'in vefatı üzerine kaleme aldığı bir yazıda Ziya Gökalp'ten sonra (1924) onun da ölümüyle tefekkür yolu sona erdiğini, kesil-

35 27 Temmuz 1971, Atsız, 1997: 37.

36 27 Temmuz 1971, Atsız, 1997: 36.

37 Ziya Gökalp'in cumhuriyet rejimi üzerinde etkileri hakkında önde gelen bazı sosyal bilimcilerin görüşleri hakkında bkz. Korkmaz, 1994: 259-260 dipnot: 38.

38 Demiray, 1955a: 72.

39 Besa: Arnavut yemini; ant etme, sözleşme, antlaşma (İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, 2011).

40 Demiray, 1955a: 22.

diğini savunur⁴¹. Demiray'ın hayli keskin ve ümitsizlik içeren bu düşünceleri Prens'in yeni vefatının getirdiği duygusallığın eseri olarak yorumlanabilir. Demiray bu iki köşe taşı düşünürden Ziya Gökalp düşüncesini "totaliter ideoloji" olarak niteler ve dönemin politikacılarının çoğunluğunu Ziya Gökalp'in bu ideolojisi yolunda "yetişmiş, yürümüş, ömür harcamış ve tatbikler yapmış kimseler" olarak görür. Üstelik bu kişiler o tarihte "demokrasi yolunda gitmek isteyen büyük halk kütesinin başına geçmiş bulunmaktadır⁴²." 20. asrın başından beri "totaliter gelen ve totaliter olarak gelişen bir memlekette Ziya Gökalp'in fikirlerden gayrısına yer bulmak imkânı da yoktu[r]. En küçük aksi bir fikir sehpayı boyla[maktadır]⁴³."

Demiray'a göre "İki Ziya Gökalp var. Türkçü Gökalp [ve] totaliterlere ideoloji yapmış" yine kendi tabiriyle "antidemokrat" Gökalp. İkinci Gökalp'i demokrasiye geçilirken "İttihat ve Terakki'ye onun bir istihalesi olan Halk Partisi'ne terk etmek" gerekir⁴⁴. Bunun yerine Prens Sabahaddin'in "kurtarıcılık" vasfı göz önüne alınmalı, o gün için de kıymetini yitirmemiş fikirleri benimsemelidir⁴⁵.

Ziya Gökalp'e adeta totalitarizme babalık yapan bir rol biçen Demiray'ın bu hayli keskin kanaatinin arkasında kendisinin 18 yaşın altında olduğu yıllarda Meşrutiyet Dönemi Türkiye'sinde politik aydınlar arasında yaşanan bir tartışma olmalıdır. Bu, büyük soruya yani "bu devlet nasıl kurtulur?" sorusuna cevap arayan aydınların tartışmasıdır. Özellikle 1908'de Meşrutiyetin ilanıyla İstanbul'un fikir hayatında politik hayatında bir saflaşma meydana gelmiştir. Bir safta Selanik kökenli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin katılımıyla mahiyeti farklılaşmış aksiyoner bir damar kazanmış, iktidara gelmiş ve nihâf olarak bir parti diktatörlüğü tesis edebilmiş İttihat ve Terakki Cemiyeti⁴⁶ yer alır. İkinci Meşrutiyet yıllarında bu kesim Ziya Gökalp'in fikirlerinden beslenmiş⁴⁷ hatta bir görüşe göre zaman zaman onu etkileyebilmiştir⁴⁸. Diğer safta Prens Sabahaddin'in fikirlerinden etkilenmiş çevre ise politik iktidarı elde etmek için farklı teşebbüslerde bulunsa da başarılı olamamıştır. Bununla birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasete hâkim olduğu, sürece daha

41 Demiray, 1956: 22.

42 Demiray, 1955a: 79, Celal Bayar üzerinde bu tür bir etkiyi doğrudan gösterecek bir örnek için bkz. Bayar, 1997b: 88-89. Buna göre İstanbul'da Ziya Gökalp ve arkadaşlarının kurduğu Halka Doğru Cemiyeti'nin bir benzeri İzmir'de kurulmuştur (ss. 88-89). Bayar'ın Ziya Gökalp'ten yaptığı alıntılar için bkz. Bayar, 1997: 74-80.

43 30 Haziran 1950, Demiray, 1956: 22.

44 Demiray, 1955a: s. 78.

45 30 Haziran 1950, Demiray, 1956: 22.

46 Aydın, 2001: 117-128.

47 Ziya Gökalp'in etkisini en veciz şekilde ifade eden Karpat'a göre düşünür, "1908-1930'larda doktrin ve teori noksanları içinde çırpınan idarecilere yol göstermiştir." Karpat'ın kelimeleriyle kararsızlık ve ideolojik mahrumiyeti içinde geçen 1908-1913 senelerinden sonra Ziya Gökalp fikirleriyle İttihat ve Terakki'ye kılavuzluk yapmıştır. (Karpat, 2001: 333).

48 Hilmi Ziya Ülken, *Ziya Gökalp*, s 37'den naklen Korkmaz, 1994: 263.

uzun olan dönemlerde Sabahaddin ve çevresi, Sabahaddin'in fikirlerini benimseyen/benimsediği öne sürülen cemiyet ve fırkalar hep baskıya maruz kalmıştır. (İstisnai bir dönem Halaskâr Zabitan cuntasının tesiriyle kısa süreli hükümet değişikliğinin olduğu yıllardır.). Nitekim Erol Güngör'ün aşağıdaki tespitleriyle bunu teyit eder:

Prens Sabahaddin'i sırf düşman ajanı olarak itham ettiler. (Ziya Gökalp'in bu tür hücumlara katılmadığını da söylemeliyiz.) Sabahaddin bey bütün bu hücumlara hatta İttihatçıların muhaliflere kurdukları tertiplerden biri olmak üzere onu da suikasd davasına karıştırıp mahkûm etmelerine rağmen, Türkiye'deki bütün bu hadiselerin asıl sebeplerini Türk cemiyetinin sosyal bünyesinde arıyor, hiçbir ferdi, grubu suçlamıyordu. Kendisi hakkında yapılan ithamlara verdiği cevapların muhtevası onun seviyeli, dürüst bir mütefekkir olduğunu açıkça göstermektedir⁴⁹.

Bildiğimiz kadarıyla Demiray'ın düşüncelerini kaleme aldığı döneme kadar Prens Sabahaddin ekolü mensupları Erken Cumhuriyet döneminin politik eleştirisini yapamamıştır. Buna karşılık sosyoloji sahasında Gökalp çizgisi 1923-1940 arasında akademiye hâkim olmuştur⁵⁰. Demiray'ın verdiği bilgilere göre ise İkinci Dünya Harbi'nden bir sene evvel Sabahaddin'in mensubu olduğu sosyoloji ekolü "Science Sociale/ilm-i içtima" üniversiteye kabul edilen yeni bir akademisyenle (Mehmet Ali Şevki) İstanbul Üniversitesi'ne resmen girmiştir. O tarihe kadar Demiray'ın tabiriyle "resmi sosyoloji" Ziya Gökalp sosyolojisidir. Ülkede "Ziya Gökalp sosyolojisi sarayı" mevcuttur. "Bu sarayın küçük kapılardan birinden Mehmet Ali Şevki Bey'in bir tevazu timsali olan nurlu şahsiyetinde temsilen Le Play girip seminerlerde yer almıştır⁵¹." Mehmet Ali Şevki Bey'in (1881-1963) sosyoloji kürsüsüne alınması Sabahaddin çizgisinin üniversitede temsil edilmesi bakımından önemli bir aşamadır⁵². Ülken'e göre Mehmet Ali Şevki Bey "Sabahaddin'in izinden giden ve onun siyasî engeller yüzünden devam edemediği çığırını Mütareke'den 1940'a kadar savunan esaslı sosyologtur", aynı zamanda kendisi 1930'da Muallimler Birliği'nde yönetim kurulu üyesi olarak çalışmıştır⁵³. Demiray'ın İstanbul Muallimler Birliği Umumî Kâtibi olduğu sene Mehmet Ali Şevki'nin *Memleketi Tanıma Yolu* başlıklı eseri Birliğin yayını (1931) olarak Demiray'ın ön ayak olmasıyla neşredilmiştir⁵⁴. M. Ali Şevki'nin üniversiteye intisabı hakkındaki Demiray'ın coşkulu ifadelerine rağmen bu katılımı N. Çelebi'nin soğukkanlı tespitleri içinde düşünmek daha ihtimal dahilindedir. Buna göre üniversiteye egemen olan Ziya Gökalp çizgisinin etkisiyle Prens'in ekolünün içi boşalmış,

49 Güngör, 1987: 41-42.

50 Kayalı, 2001: 59; Kaçmazoğlu, 2002: 47.

51 Demiray, 1958: 32.

52 Ülken, Mehmet Ali Şevki Bey'in 1940-1942 arası dönemde Edebiyat Fakültesi'nde görev yaptığını kaydeder (Ülken, 1966: 734).

53 Ülken, 1966: 734.

54 Demiray, 1955: 4.

metodolojik bir tercih olarak ve sadece bir monografi tekniğine indirgenmiş haliyle kabullenebilmiştir⁵⁵.

Demiray'a göre, rejimin demokrasiye dönüşmesi iradesiyle bu rejimi şekillendirdiğini düşündüğü Gökalp'in sosyal/siyasal teorisi arasında uyumsuzluk vardır. Totaliter bulduğu Gökalp'in ideolojisinin CHP'ye terk edilmesini teklif ederken isim vermeden o gün muhalefette olan Bayar ve arkadaşlarını da uyarır. Onlar da kırk senedir (1909'dan beri) Gökalp'in "harsçı" dediği aslında "idealci, tecemmucu, şefci, totaliter olan bir felsefe ve zihniyet" olarak zikrettiği düşüncesinin kaçınılmaz bir şekilde tesirindedirler ve bu dairenin dışına çıkmaları gerekir. Ancak bu ne kadar mümkündür? Demiray için 1950 seçimleri arifesinde bu konu şüphe, tereddüt konusudur⁵⁶. Siyasal seçkinlerin tamamına yakını Ziya Gökalp'in bizzat yakın çevresinde bulunmuş ve etkilenmişler ya da Cumhuriyet döneminde onun takipçilerinin şekillendirdiği sistemin uzantısıdır.

Demiray'a göre Gökalp sosyolojisinin sütunlarından biri olarak görülen harsçı yapı, "umumî hayatı" kurar ve şekillendirirken aslında toplumu zayıflatan, bağımsız bireyi öldüren teşebbüs gücünü, inisiyatif kullanma yeteneğini körleştiren kapsayıcı kuşatıcı bir kavramdır. Demiray'a göre "Maarif müesseslerimiz, mekteplerimiz, hükümet teşkilatı ve umumî hayat için kurulmuş; fakat hususî hayata iş sahalarına teşebbüse istihsale yönelmemişse, bu bir tesadüf veya sadece ihmal midir?" Ona göre bu durum bilakis bazı toplumlar için bir zorunluluktur. "Büyük bürokrasilerin, büyük ordulu milletlerin, yığınca içtimai bünyelerin, totaliter ve devletçi gidişin tabîî akıbetidir bu..." ve Rusya bunun en tipik örneğidir. "Bu gibi içtimai bünyelerde iş hayatı zamanla kuruyor ve aileler kökünden sökülüyor, insanlar taneler halini alıyor ve fırsatı yakalamış bir el onları topluyor ve serpiyor. Tane olmuş insanlardan yaşamak ve iyice bir ömür sürmek isteyenler oluyor ki bu da devletin kapısına giden yoldur⁵⁷." Yani neticede memur olunur. 1950 senesine gelindiğinde "hususî hayatın" boy atmasına engel olan yapının entelektüel olarak sorumluluğu Ziya Gökalp'e aittir. Dolayısıyla bu etki altında "hususî hayat" değil de "umumî hayat" üzerine kurulu toplumsal yapının sorumluluğu bunun getirdiği bütün olumsuzluklar, Gökalp sosyolojisiyle yoğurulmuş seçkinler üzerine yüklenir. Demiray'a göre Türkler geçmişleri, tarihî tecrübeleri bireyciliğe dayanırken adeta öze dair bozulma süreci yaşamış, form değiştirmişler. Oysa Demiray'a göre Gökalp'in umumculuk (kamuculuk) olarak nitelediği

55 Çelebi, 2008: 681.

56 Demiray, 1955a: 79.

57 Demiray, 1955a: 147-148. Mehmet Ali Şevki Bey'in bağımsız fertlerin teşebbüsleriyle oluşan umumî heyetleri önemseyen cümleleri unutulmamalı (Ülken, 1966: 736).

şey, modern sosyolojinin bir kavramını kullanacak olursak geleneğimiz içinde yer alan bir “kültür kodu” değildir⁵⁸.

Başka bir şekilde mesele ifade edilecek olursa Science Sociale /Meslek-i İçtimaî çerçevesinde Demiray toplum yapılarını ikiye ayırır:

Bu ekolün yüzü yıllı bulan araştırmaları neticesinde millet bünyelerinin, içtimai yapılarının; kuruluşları ve tezahürleri bakımından iki büyük gruba ayırdıkları görülmüştür. Bunlardan birinde içtimai heyet, toplum ferde hâkimdir. Fert kendine dayanmaktan çıkmış, ailesine, kabilesine, fırkasına, cemaate, devlete dayanır olmuştur. Bu gibi bünye teşekküllerine (teşekkül-ü tecemmü) diyoruz. Bu cemiyetler zayıf cemiyetlerdir. Merkeziyet, bürokrasi, totaliterlik bu bünyelerde gelişir. Diğerinde ise fert cemaatten, sahabetten, vesayetten sıyrılmış ve kendine dayanır hâle gelmiştir, ki buna da (teşekkül-ü infiradi) diyoruz. Bu tip cemiyetler, içtimai bünyeler bir piramidin normal oturuşu manzarasını arz eder. Anglo Sakson ve Amerikan içtimai bünyelerinde olduğu gibi⁵⁹.

Demiray’a göre Türk toplumu uzak geçmişte “teşekkül-ü infiradiye” yaslanan, bağımsız bireye dayanan bir toplumken bugün tarihçilerin klasik dönem olarak ifade ettikleri aşamadan (Fatih’ten itibaren) itibaren tedricen “teşekkül-i tecemmüîye” doğru dönüştürülmüştür. Bu da o dönemin bürokrasisinin etkisiyle yaşanmıştır. Oysa Türkler tarih boyunca büyük bürokrasiyle mücadele etmiştir. Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’nda yıkılması merkeziyetçi büyük bürokratik bir yapıya sahip olmasından kaynaklanır. Cumhuriyet’le ülke coğrafî olarak küçülse de bu yapı istikametini değiştirmeden bürokrasi ve merkeziyetçilik yolunda üstelik daha geniş bir bürokrasiyle daha kuvvetli bir merkeziyetçilikle yenilenecek sürmüştür⁶⁰. Demiray için büyük güçlü bürokrasi, bireyselliğin gelişmediği zayıf toplumu çağırıştırır. Ziya Gökalp de bu büyük bürokratik yapıyı restore eden zihniyeti şekillendirmiştir, bu sebeple mesuliyeti vardır. Demiray’ın tek parti rejimi vesilesiyle en çok ismini zikrettiği ve eleştirdiği siyasetçi Recep Peker Ziya Gökalp’ten beslenen siyasal elitlere dahil ettiği sima Recep Peker’dir, Demiray Peker’i bir icra adamı olarak “yekpareleşmek, kitleleşmek” tek vücut olmaktan söz ettiği, bunu uygulamaya geçirmek için ortaya koyduğu çaba ve genel sekreterliği döneminde toplumu tamamıyla kontrol altına alacak politik projesiyle hatırlar, hatta devrimler için Göbels’ten daha fazla mesai harcadığını da öne sürer, “Gazi Paşa’yı koyu diktatörlüğe çeken Recep Peker’dir⁶¹.” tesbitiyle Peker’i totalitarizme bağlar.

58 Kültür kodu için bkz. Mardin, 1992: 117-118.

59 Demiray, 1955a: 48-49. Bu tespitler 1948’de Türkiye İktisat Kongresi’ne (22-27 Kasım 1948) sunulan tebliğde yer almıştır. Tebliğ internetten de ulaşılabilir. (<http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/iktisa48/ikt48-3.pdf>). Demiray kongreye İstanbul Tüccar Derneği listesinden katılmıştır (<http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/iktisa48/ikt48-1.pdf>) indirme tarihi: 5 Aralık 2012.)

60 Demiray, 1955a, 48-49, 50-51.

61 Demiray, 1955a: 52-53.

Demiray, Ziya Gökalp'in fikirlerinin biçimlenmesinde iki etkiden bahseder. Biri Durkheim'dır. Ona göre "Selanik'te yükselen muazzam verici kolonun temelinde Durukheim [aynen] porselen kütlesi" bulunmaktadır". Gökalp'i etkileyen diğer felsefe Demiray'a göre Alman yığın felsefesidir. Alman yığın felsefesi Gökalp'in tabiriyle "harscı" yapı Tahsin Demiray'ın tabiriyle "tecemmuî içtimai bünye" ortaya "totaliter bir rejim ve muazzam bir harp makinesi" çıkarmıştır. Ona göre "Bu rejim ve makine Birinci Dünya ve İkinci Dünya Harplerini doğurmuştur. Süreç Hitler'le zirvesine ulaşmıştır. Demiray burada Yusuf Akçura'ya atfen Gökalp'in "On dokuzuncu asır başlangıcında sistemci, mutasavvif şair Alman feylesofları alalhusus Şilling ve Fichte"yi hatırlattığını" kaydeder. Akçura'ya göre Gökalp'in tedrisat, Darülfunun, propaganda, iktisadi ve siyasî meselelerin amelî ve nazarî cihetlerine bakışı Fichte'nin Prusya'daki konumuna benzemektedir⁶². Esasen Gökalp Almanca bilmemekle birlikte Alman fikir dünyasına Fransızca üzerinden aşinalığı vardır. Uriel Heyd, Ziya Gökalp düşüncesi üzerine kaleme aldığı, 1947'de tamamladığı 1950'de ilk defa İngilizce olarak basılan eserinde benzeri görüşleri savunur. Ona göre Fichte'nin, Schelling'in Prusya içinde yeri neyse Ziya Gökalp'in yeri odur. Ancak Heyd daha da ileri giderek Alman milliyetçiliğinin genellikle mantıksız toplumcu ve tekelci olduğu tesbitini yapar. Ona göre "Gökalp'in bireyin tamamen toplumun egemenliği altında olması yönündeki talebi, Durkheim'dan alınmasına rağmen, bireyin kendini mutlak şekilde devlete adanmasını ve hatta kendi kişiliğini tamamen yok etmesini öngören Prusya ülküsüne benzemektedir⁶³."

Sonuç

Ziya Gökalp'in vefatının 70. senesinde (1974) Milliyet'te yayımlanan bir açık oturumda Tarık Zafer Tunaya düşünürü, yakın tarihimizin en etkin ve en güçlü insanlarından birisi olarak takdim eder, hatta düşünürün "ideolojisini 1911'den beri ortaya koymaya başladığı kabul edilirse 63 yıldır Ziya Gökalp'in koymuş olduğu ilkeler içinde" yaşadığımızı kendisinin sosyal değer yargılarını dahi şekillendirdiği düşüncesindedir. Yine Tunaya'ya göre 1970'li yıllarda Türkiye ideolojik çeşitlilik açısından nispeten zenginleşmiştir. Buna göre "İttihat ve Terakki kuşağına ve onun değerlerine alışmış insanlar yeni

62 Demiray, 1955a: 78. Bu yazının tamamı için bkz. "Ziya Gökalp Bey Hakkında Hâtrâ ve Mülâhazalar", *Türk Yurdu* 2 seri ¼ Kanun-u evvel 1340/Aralık 1924, ss.156-162."künyesiyle Georleon, 1986 içinde ss.154-156'da yayımlanmıştır.

63 Heyd, 1979: 190-191. Demiray'a göre Ziya Gökalp'in görüşlerinde İttihatçıların "Komitacıların, genç militaristlerin" de tesiri olmuştur. Onların işine yarayacak onların eğilimlerine göre şekillenen, onlara uygun bir ideoloji şekillendirmiştir. Gökalp düşüncesine göre "İcabettiği zaman aile kendisini hırfet ocağına-korporasyona- ocak da kendini devlete feda etmelidir", "Fert yok cemiyet var! Ferdîyet yok şahsiyet var!", "Gözlerimi kaparım, vazifemi yaparım." ilkeleri geçerlidir. Bütün bu fikirler siyasî elitlerin talepleriyle Durkheim'ın mekanik cemiyet anlayışının ürünüdür (Demiray, 1955a: 77)

fikirleri biraz zorlukla karşılamaktadırlar. Türkiye'deki' büyük fikrî çatışmada bundan çıkmaktadır." Tunaya'nın tesbiti dikkate alınırca vefatından sonra uzun bir dönem Ziya Gökalp'in düşüncesinin tıpkı belki Demiray'ın da tahmin etmediği ölçüde siyasal ve kültürel elitlerin dünyasında hâkim olduğu ortaya çıkmaktadır. Aynı oturumda Şerif Mardin Gökalp'te "modern toplumlarda birbirleriyle bağdaşması mümkün olmayan taleplerinin belirebileceği fikri"nin olmadığını, kendisinin bunun meşruiyetinden söz etmediğini ve lüzumuna yer vermediğini bir başka deyişle bir kültür kodu olarak çatışma fikrinden uzak durduğuna işaret eder. Dolayısıyla zihin dünyaları Gökalp sosyolojisiyle şekillenmiş elitler de bu arazi nesilden nesile taşımıştır. Mehmet Kaplan'ın Şerif Mardin'in bu tespiti üzerine ilavesi Tahsin Demiray'ın 1940'lı yıllardaki tespitini teyit etmektedir. Buna göre Gökalp düşüncesinin içine çoğulcu demokrasiyi yerleştirmek güçtür, onun fikirleri tek partiye dayanmakta ve buna cevaz vermektedir.⁶⁴

Gökalp'in bu tekçi düşüncesi rejimi totaliterliğe mi otoriterliğe mi sevk etmiştir? Liberal düşünür Ludwig von Mises 1946'da Demiray'ın düşüncelerini ifade ettikleri tarihte yayımladığı *Bürokrasi* isimli eserinde bir totalitarizm tanımı yapar. "Totaliterlik yalnız bürokrasi demek değildir. Totaliterlik ferdin yaşamak, çalışmak ve dinlenmek hakkını resmi makamlar emrine terk etmesi demektir⁶⁵." Bu tariftten yola çıkılacak olunursa Demiray'ın Gökalp'e dönük totalitarizm eleştirilerine de tek parti rejimine dönük totalitarizm eleştirilerine de ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Demiray'ın rahatlıkla kullandığı totaliter sıfatı, 1946 sonrası ülkemizde ifade hürriyetinin önünün açılmasıyla Soğuk Savaş'ın başlamasının müşterek bir neticesi olarak da değerlendirilebilir. Totalitarizm bu dönemde siyasetçi zümresinin 1946 öncesini tanımlarken tercih ettiği bir kavramdır⁶⁶, Bununla birlikte dönemin elitlerinin, totalitarizmle ilişkili literatürün şekillenmediği dolayısıyla totalitarizm-otoriteryanizm ayrımının netleşmediği bu dönemde dış dünyadaki örnekleriyle kıyaslayarak incelikli, hassas bir şekilde kelimeyi kullanmalarını beklemek doğru olmaz. Mete Tunçay bu rejimin totaliter değil otoriter olduğunu düşünmekte⁶⁷, Özbudun ise rejimin tamamen sertleştiği 1931 sonrası dönemde "totaliter-benzeri bir rejime" dönüştüğünün ileri sürülebileceğini ya da literatürde yer alan "eksik totalitarizm" ya da "durdurulmuş totalitarizm" kavramı üzerinden dö-

64 Açık oturum *Milliyet*, 3 Kasım 1974.

65 Mises, 2000: 17.

66 Türkiye Köylü Partisi'nin ilk kongresinde (1952) konuşan genel başkan Remzi Oğuz Arık'ın, "Demokrat Parti tahammül edilmez hale uzayan CHP totaliterciliğine bir isyandı." sözleri (*Cumhuriyet*, 27 Ekim 1952 sayı: 10143'ten aktaran Ertürk, 1989: 133) ya da Adnan Menderes'in "bu memlekette daha yakın zamanlara kadar totaliter bir idarenin hüküm sürmüş olduğuna" dair tespitleri bazı örneklerdir (Mustafa Doğan, *Adnan Menderes'in Konuşmaları* C.2, 1957, s. 32'den akt. Öz, 1998: 35).

67 Mete Tunçay, bu rejimin totaliter değil otoriter olduğunu düşünmektedir (Tunçay, Akkurt, 2003: 153).

neme ilişkin bir tartışma yapılabileceğini belirtir⁶⁸ Yine de Tahsin Demiray'ın tek parti rejimi eleştirileri bizzat gözleme hatta tecrübeye dayanan özelliğiyle dikkatle değerlendirilmesi gereken bir muhtevaya sahiptir.

Demiray bürokrasinin genişlemesine ve merkeziyetçiliğin pekişmesine dair eleştirilerine rağmen, Prens Sabahaddin düşüncesinin bir alt başlığı ve bu düşüncelerin tamamlayıcı parçası olan adem-i merkezi idarî çözümleri makalelerinde ele almaktan kaçınmıştır. Buna paralel olarak eleştirdiği aşırı merkeziyetçilik karşısında mahallî idarelerin öneminden hiç bahsetmemesi dikkat çekicidir. Bunun tespit edebildiğimiz istisnası tek parti dönemi belediyelerinde merkezi idarenin atanmış başkan çalıştırma uygulamasına getirdiği dolaylı eleştiride yer alır.⁶⁹ Bu durum yine Soğuk Savaş ortamıyla açıklanabilir mi? Acaba komünizm tehdidi, kendisinin bu yöndeki muhtemel fikirlerini sınırlamış, frenlemiş olabilir mi⁷⁰? Bunun cevabı yoktur.

Eleştirilebilecek bir başka nokta da Demiray 14 Mayıs 1950 seçimlerini DP kazanınca bu partinin Sabahaddin Bey'e karşı vazifeleri olduğundan söz eder. Buna sebep de "onların yollarının ve prensiplerinin ilk ve en anlayışlı vazısı" olmalarıdır⁷¹. Oysa bu dönemde DP'liler Sabahaddin'in düşünceleriyle kendi aralarında doğrudan bir ilişki bilebildiğimiz kadarıyla hiç kurmayacaktır⁷². Durukan'ın ifadesiyle "Sabahaddin'in ilmi içtiması"yla DP'nin geliştirdiği politikalar "farklı amaçların, farklı ihtiyaçların, farklı kökenlerin ifadesidir⁷³." Üstelik demokrasiye geçiş sürecinin aktörleri iktidarıyla muhalefetiyle tamamen Ziya Gökalp etkisinde ise DP'nin seçimleri kazanmasıyla Sabahaddin'in hakkını teslim etmelerini beklemesi yine de düşündürücüdür.

Demiray çok partili siyasî hayata geçildikten sonra döneminde sosyolojik olarak devletin, bürokrasinin karşısında şahsi teşebbüsün gücünü savunur. Bu metinde yer verme fırsatı bulamadığımız Türkçülük fikriyatıyla bunu beraber götürür. Özel sektörde işadamı olarak yer alırken aslında Sabahaddin sosyolojisinin icaplarına uygun bir çalışma hayatı da yaşar. Bir bakıma fikriy-

68 Totaliter ve otoriter rejimlere dair araştırmalarıyla tanınan Juan Linz'e atfen Özbudun, 2011: 113.

69 Bu da CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in diktatörlüğe meyyal eğilimlerini sorgularken ortaya çıkar. Başbakan Fethi Bey'in (Okyar/1924) belediye başkanlarının halk tarafından seçilmesini bilhassa İstanbul belediye başkanının hükümet memuru değil de seçilmiş bir kişi olmasını düzenleyen tasarısının yasallaşmasına Recep bey (Peker) engel olmuş; hatta başbakanın ilımlı politikalarından memnun olmayarak içişleri bakanlığı görevinden de istifa etmiştir (Tahsin Demiray, 1955a: 144). Bu tesbiti teyit eden bir bilgi Turan, 2008: 19-20.

70 Bu konuda Demiray'ın da takip ettiği dönemin önde gelen hukukçularından Prof. Ali Fuad Başgöl'in paralel bir tutum izlediğine dair bkz. Demirci, 2005: 298.

71 Demiray, 1956: 24.

72 Bu maksatla DP dönemine dair bazı eserlere bakılmıştır: Tanel Demirel, *Demokrat Parti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2011; Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004; Serhan Yücel, *Demokrat Parti*, Ülke Kitapları, İstanbul, 2001; Bayram Kaçmazoğlu, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, İstanbul, Birey Yayıncılık, 1988.

73 Durukan, 2011: 155.

le zikri beraber yürür. Bu açıdan Türk fikir hayatının nev-i şahsına münhasır bir siması olarak hatırlanmaya layıktır.

Referanslar

- Açık Oturum, "Gökalp'in Tezleri ve Çağdaş Türk Gerçekleri", (yöneten Ali Gevgili, katılanlar: Mehmet Kaplan, Tarık Zafer Tunaya, Şerif Mardin) *Milliyet*, 3 Kasım 1974, s.9
- Atsız, Nihal, *Makaleler II*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1997.
- Akyüz, Yahya, *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri 1848-1940*, yayınevi yok, Ankara, 1978.
- Aydın, Suavi, "İki İttihat Terakki İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce* C.1, *Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* (ed. Mehmet Ö. Alkan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 117-128.
- Bayar, Celal, *Ben de Yazdım, Millî Mücadeleye Gidiş*, C. 2, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.
- Bayar, Celal, *Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Giriş*, C. 5, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997(a).
- Birinci Ali, "Jön Türklüğün Tarihçesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Dergisi*, sayı: 12 Bahar 2002, s.1-36 [pdf olarak ulaşılabilir].
- Çelebi Nilgün, "Türkiye'de Sosyoloji Dernekleri Süreksizliklerin Ardındaki Süreklilik", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* C. 6, sayı: 11, 2008, s. 677-690.
- Demiray Tahsin, *Toplum Yapımıza Tarih İçinde bir Bakış*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1955.
- _____, *Arkada Bıraktığım Küçük İşaret Taşları (1948-1950 Makaleleri)*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1955 (a).
- _____, *1950-1953'ün Haftalık Fiske Taşları*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1956.
- _____, "Science Sociale'in Türkiye'ye Gelişi ve Bizdeki Tesirleri", *Le Play Sosyolojisinin 100. yılı: Dünyada ve Türkiye'de Tesirleri*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1958, s.21-34.
- _____, *Buhranlarımızın Temel Sebepleri*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1970.
- Demirci Aliyar, "Ali Fuad Başgil", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Liberalizm* C. 7 (cilt ed: Murat Yılmaz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 282-299.
- Durukan Kaan (2001), "Prens Sabahaddin ve İlm-i İçtima Türk Liberalizminin Kökenleri", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası* (ed: Mehmet Ö. Alkan), C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001 içinde ss.143-155.
- Ersel Hasan, Mete Tunçay, Ahmet Kuyaş, Ahmet Oktay (yay. haz.), *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, C. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Ertürk Recep "Cumhuriyet döneminde Bir Le Playcı", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, sayı: 1, 1989, s. 107-146 [pdf olarak ulaşılabilir].
- Filiz Taylan, *Millî Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet Döneminde Öğretmen Örgütlerinin Eğitim Sorununa Bakışı (1920-1935)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü basılmamış yüksek lisans tezi, 2005.
- Georgeon, François, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri -Yusuf Akçura- 1876-1935* (çev: Alev Er), Yurt Yayınları, İstanbul, 1986.
- Güngör Erol, *Dünden Bugüne Tarih Kültür Milliyetçilik*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1987.

- Güven Tansel, *Mülkiye Mektebi Mecmuası Mülkiye Mecmuası Mülkiye İctimai İlimler Mecmuası Aylık Siyasi İlimler Mecmuası-İlmi Rövü Siyasi İlimler Mecmuası 1931-1955*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını/Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Ankara, 2010.
- Heyd Uriel, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri* (çev: Kadir Günay), Kültür Bakanlığı, Ankara, 1979.
- Kaçmazoğlu H. Bayram, "Türkiye'de Sosyoloji Çalışmaları 1950-1960", *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar Öncüleri ve Temelleri Çerçevesinde Yaklaşımlar*, Birey Yayıncılık, Ankara, 2002, 2. baskı. s. 114-173.
- Karpat Kemal, "Ziya Gökalp'in Korporatifçilik Millet Milliyetçilik ve Çağdaş Medeniyet Kavramları Üzerine Bazı Düşünceler", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce C.1, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* (ed. Mehmet Ö. Alkan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 328-334.
- Kayalı Kurtuluş, *Türk Düşüncesinde Yol İzleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- Kaynar, Mete Kaan (der.), *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri 1923-2006*, İmge Kitapevi, Ankara, 2007.
- Koçak, Cemil, "Siyasal Tarih (1923-1950)", *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980* (yayın yönetmeni: Sina Akşin), Cem Yayınevi, Ankara, 2002, s. 127-215.
- Korkmaz Alâaddin, *Ziya Gökalp Aksiyonu Meşrutiyet ve Cumhuriyet Üzerindeki Tesirleri*, M.E.B. Yayınları, Ankara, 1994, 2. Baskı.
- Korkut Refik, Nedret İkiz, *Adalet Partisi Portreler ve Fikirler*, Adalet Partisi Genel Merkezi, Ankara, 1962.
- Mardin Şerif, *İdeoloji*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992,
- Mises, Ludwig von, *Bürokrasi* (çev: Feridun Ergin), Ankara, Liberte Yayınları, 2000.
- Okan Oya, "Prens Sabahattin'in Ölümü ve Ellili Yıllarda Yeniden Gündeme Gelişi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Sosyoloji Dergisi*, Üçüncü dizi, Sayı: 12, 2006, s. 163-174.
- Okay Orhan, *Bir Başka İstanbul*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2002.
- Öz Esat, "Türkiye'de Demokrasinin Gelişimi ve Demokrat Parti", *Türkiye Günlüğü*, 1998, sayı: 51, s.29-38.
- Özavcı Hilmi Ozan, "Prens Sabahattin'in Fikrî Kaynakları: Le Play ve Toplum Bilim", *Doğu Batı*, Mayıs-Haziran, 2007, ss.231-258.
- Özbudun Ergun, *Otoriter Rejimler Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2011.
- Şimşek Sefa, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi, Halkevleri 1932-1951*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Tunçay Mete (2003), *Mete Tunçay İle Kemalizm Üzerine* (mülâkatı yapan: Emrah Akkurt), *Liberal Düşünce*, Bahar-Yaz 2003, ss. 147-156.
- Turan Ali Eşref, *Türkiye'de Yerel Seçimler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Uyar, Hakkı, "Atatürk Dönemi İç Politikası (1923-1938)", *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi* (ed: Süleyman İnan-Ercan Haytoğlu), Anı Yayıncılık, Ankara, 2007, 2. Baskı, ss.43-71.
- Ülken Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Selçuk Yayınları, Konya 1966. C.1, C.2.

Elektronik kaynaklar:

<http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/iktisa48/ikt48-3.pdf>/indirme tarihi: 5 Aralık 2012).

<http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/iktisa48/ikt48-1.pdf>/indirme tarihi: 5 Aralık 2012)

<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-164512>

Gazeteler:

Milliyet, 25.03.1951.

Milliyet , 4.04.1953.